

BEHLÛL*

Buhlûl

Çev. Dr. Süleyman TÛLÛCÛ**

ÖZ

Buhlûl el-Mecnûn el-Kûfî, Kûfeli bir mecnunun ismi. Biz, ilk defa, ona, gelip geçenlerin sert şakalarına maruz kalmış bir budala ve kesinlikle bir Şîî (*yeteşeyya*) olarak tavsif eden el-Câhız (ö. 255/869)'ın *Beyân*'ında rastlıyoruz. İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201)'nin naklettiği veçhile, 188/804 yılında el-Kûfe'de Hârûnürreşîd'le görüşmesi ve belki de ona ikaz ve irşat yollu bazı sözler söylemesi mümkündür.

Buhlûl'ün Bağdat'taki mezarı Niebuhr tarafından tasvir edildi ve 501/1100-1101 tarihli bir kitabe onu *mezcûblar* sultanı ve bir "karanlık, sönük ruh" (*nefs mütammese*) olarak gösterir. İnsanlar, onu Buhlûldâne, "akıllı deli" diye isimlendirdiler ve onu er-Reşîd'in akrabası ve soytarısı kabul ettiler ve onun akıl ve zekâsı hakkında kahvehanelerde hikâyeler anlattılar.

Anahtar Sözcükler: Buhlûl, Hârûnürreşîd, el-Mecnûn, budala, *mezcûblar* sultanı, akıllı deli, soytarı.

ABSTRACT

Buhlûl al-Majnûn al-Kûfî, the name of a lunatic of al-Kûfa. We first meet him in the *Bayân* of al-Jâhiz (d. 255/869), who depicts him as a simpleton exposed to the rough jokes of passers-by, and definitely as a Shîî (*yatahayya*). It is possible that he met Hârûn al-Rashîd at al-Kûfa in 188/804, as Ibn al-Jawzî (d. 597/1201) reports, and perhaps he even addressed some remonstrances to him.

Buhlûl's tomb in Baghdâd has been described by Niebuhr, and an inscription dating from 501/1100-1101 designates him as the sultan of the *majdhûbs* and as an "obscure, dim soul" (*nafs mutammasa*). People called him Buhlûldâne, "the wise fool", and they made of him the kinsman and the buffoon of al-Rashîd, and they told stories in the coffee houses about his wit and subtlety.

Key Words: Buhlûl, Hârûn al-Rashîd, al-Majnûn, simpleton, the sultan of the *majdhûbs*, the wise fool, buffoon.

Buhlûl' el-Mecnûn el-Kûfî, Kûfeli bir mecnunun ismi. Biz, ilk defa, ona, gelip geçenlerin sert şakalarına maruz kalmış bir budala ve kesinlikle bir Şîî (*yeteşeyya*) olarak tavsif eden el-Câhız (ö. 255/869)'ın *Beyân* (nşr. ['Abdüsselâm Muhammed])

* Bu yazı, *El²* (İng.)'da yer alan "Buhlûl" maddesinin (1, 1288-1289) çevirisidir. Yazının sonuna, okuyuculara yararlı olacağı mülâhazasıyla, geniş bir "Seçilmiş Ek Kaynakça" ilâve etmeyi uygun gördük.

** Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgati Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Bu kelime, "Behlûl" ve daha yaygın olarak "Bühlûl" şeklinde okunabilmektedir. Meselâ bk. el-Cevherî, *es-Sihâh*, nşr. Ahmed 'Abdülgafûr 'Attâr, Kahire 1376/1956, IV, 1643; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., XI, 73; Mustafâ b. Şemseddîn el-Karahisârî, *Ahterî-i Kebîr*; İstanbul 1310, I, 114; İbrahim Cûdî Efendi, *Lügat-ı Cûdî*, haz. İsmail Parlatır v. dğr., TDK Yay., Ankara 2006, s. 36-37; R. Dozy, *Supplément aux Dictionnaires Arabes*, Leyde-Paris 1927, I, 123; F. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London 1957, s. 212; a. mlf., *A Learner's Arabic-English Dictionary*, Beirut 1989, s. 148; Régis Blachère v. dğr., *Dictionnaire Arabe-Français-Anglais*, Paris 1970, II, 882; Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, edited by J. Milton Cowan, Beirut 1980, s. 79; Rohi Baalbaki, *Al-Mawrid, A Modern Arabic-English Dictionary*, Beirut 1991, s. 251; krş. bir de Mehmet Kanar, *Kanar Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2009, s. 452 (Çevirenin Notu).

Hârûn, II, 230-231)'ında rastlıyoruz. İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201)'nin naklettiği (*el-Ezkiyâ'*, 1277 baskısı, s. 180 vd.; bk. [H. F. Amedroz, "An Unidentified MS. by Ibn al-Jauzi, in the Library of British Museum, Add.7. 320"], *JRAS* (1907), s. 35) veçhile, 188/804 yılında el-Kûfe'de Hârûnürreşîd'le görüşmesi ve belki de ona ikaz ve irşat yollu bazı sözler söylemesi mümkündür (eş-Şa'rânî, *Tabakât*, s. 58); fakat kesindir ki, IV./X. yüzyıla ve hattâ muhtemelen daha öncesine uzanan menkıbe, ondan "akıllı budalalar"ın (*el-'ukalâ'ü'l-mecânîn*) bir tür prototipini yaratmak ve ona bazı didaktik beyite ilâveten, birtakım fıkralar, bazı dinî ve eğitici hikâyeler atfetmek için onun ismine el koydu (bk. Chauvin, *Bibl. ar.*, VII, 126 vd.; MSS. Berlin, türlü yerlerde; Bibl. Nat. de Paris, 623, nr. 3653). Keza onun bazı hadisler rivayet ettiği söylenir (*ez-Zehbî*; İbn Tağrıberdî); fakat, aralarında hakikî hadisçilerin bulunduğu, Bühlûl ismini taşıyan benzer farklı şahıslarla karıştırılması muhtemeldir (özellikle bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, "ilgili yer"). Onlardan biri, İfrıkıye'de yaşamış ve 183/799'da ölmüş olan, Bühlûl b. Râşid idi; bu, Bühlûl'ü, Hârûnürreşîd'in efsanevî oğlu es-Sebtî ile bir tutan (bk. Chauvin, *Bibl. ar.*, VI, 193 ve zikredilmiş bibliyografya) ısrarcı rivayeti muhtemelen izah eder (bk. İbn Tağrıberdî, [*en-Nücûmü'z-Zâhire*], I, 518; [Karl Vollers, "Aus der viceköniglichen Bibliothek in Kairo"], *ZDMG*, XLIII [1889], s. 115).

Bühlûl'ün Bağdat'taki mezarı Niebuhr (*Reisebeschr.*, [Kopenhag 1778], II, 301 vd.; Le Strange, *Baghdad* [Oxford 1900], s. 350) tarafından tasvir edildi ve 501/1100-1101 tarihli bir kitabe onu *mezzûblar* sultanı ve bir "karanlık, sönük ruh" (*nefs mütammese*) olarak gösterir. İnsanlar, onu Bühlûldâne, "akıllı deli" diye isimlendirdiler ve onu er-Reşîd'in akrabası ve soytarısı kabul ettiler ve onun akıl ve zekâsı hakkında kahvehanelerde hikâyeler anlattılar. Onu el-Me'mûn'un bir çağdaşı olarak gösteren (bk. keza Meissner, *Neuarab. Geschichten* [Leipzig 1903], s. V ve 73-83) en-Nefzâvî (VIII./XIV. asır)'nin *er-Ravdu'l-Âtır* (1315 baskısı, s. 9) adlı eserinde olduğu gibi, onun âşıkane hikâyelerin kahramanı yapılması ile, Bühlûl menkıbesi en yüksek derecesini bulmuştur.

Arapça sözlüklerde *Bühlûl* kelimesine "neşeli, şen" (*dahhâk*), "cömert ve üstün insan" anlamı verilir ve bu anlamı daima Redhouse (*A Turkish and English Lexicon* [Constantinople 1890], s. 416a) ve Dozy [*Supplément aux Dictionnaires Arabes*, Leyde-Paris 1927, I, 123] teklif eder (Bocthor²'a istinaden), bununla birlikte Dozy, İbn Battûta (II, 89) ve İbn Haldûn (*Mukaddime*, nşr. Quatremère [Paris 1858], I, 201 vd.)'da evvelce karşılaşılan, "aptal", "ahmak" vs. mânâlarına dikkat çekmeyi ihmal eder. Hâlen ve özellikle Kuzey Afrika'da, bu kelime, "budala", "alılık" genel anlamına sahiptir ve H. Wehr,

² Ellios Bocthor (1784-1821): Yukarı-Mısır'da doğmuş, Paris'te ölmüş, Kıptî kökenli mütercim ve sözlükçü. Burada, onun Fransızca-Arapça Sözlüğü (*Dictionnaire Français-Arabe*, Paris 1828-1829, 1848, 1864, 1869; Caire 1871) kastedilmiştir. Hayatı ve eserleri hakkında bk. Yûsuf Elyân Serkîs, *Mu'cemü'l-Matbû'âti'l-'Arabîyye ve'l-Mu'arreb*, Kahire 1928, I, 574-575; C. Brockelmann, "Boktur", *Dâ'iretü'l-Ma'ârifil-İslâmiyye*, Kahire 1933 vd., IV, 33; Necîb el-'Akîkî, *el-Müsteşrikûn*, Kahire 1964, I, 149; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, nşr. Züheyr Fethullâh, 8. baskı, Beyrut 1989, II, 9; Vecdî Rızık Gâlî, *Mu'cemü'l-Mu'cemâti'l-'Arabîyye*, Beyrut 1993, s. 96 (Çevirenin Notu).

[*Arabisches*] *Wörterbuch* [Beirut-London 1976, s. 70], “şakacı kimse, soytarı, maskara” mânâlarını verir. *Behâil/behlûlâtın* bazen şiddetli kahkahayı belirtmesi sebebiyle (bk. Doutté, *Les Marabouts* [Paris 1900, s. 75 vd.]), D. B. Macdonald (*EI*, “Buhlûl” mad.), kelimenin hâli hazırdaki kullanılışının, aynı zamanda harfi mânâsına dayandığını ve tarihî bir Buhlûl’ün mevcudiyetine dayanmadığını ifade eder. Kesinlikle aynı anlama gelen *hübâlî/bühâlî* ile bir karışıklık olması mümkündür, yine muhtemeldir ki, modern anlam özel isimden kaynaklanır.

KAYNAKÇA: Metinde verilen kaynaklara ilâveten bk. Brockelmann, [GAL], Suppl., I, 350.

Seçilmiş Ek Kaynakça

- Akkuş, Metin, “Doğu Kültüründe Nasreddin Hoca Tipinin Benzerleri”, *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* [Bişkek], sy. 7 (2003), s. 59-61, 62.
- Arı, Ahmet, “Behlül”, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, Cilt 1, Ankara 2001, s. 385-386.
- Attâr, *İlâhînâme*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1985, s. 198, 224.
- Bağdat Evliyaları 1*, İstanbul 2005, s. 181-194.
- Başar, Hasan, “Harun Reşit ile Behlül Dâna”, *Burhan*, yıl: 5, sy. 57 (Haziran 2010), s. 60-63.
- Bayat, Mojdeh-Jamnia, Mohammed Ali, *Sufî Diyarından Hikâyeler*, çev. Saliha Deniz, İstanbul 2004, s. 63-72.
- “Behlül”, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1953, VI, 20-21.
- “Behlül Dâna”, *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, İstanbul, ts., II, 137-139.
- “Behlül-i Dâna”, *Ana Britannica, Genel Kültür Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, III, 523.
- “Behlül-i Dâna”, *Evliyâlar Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, IV, 18- 28.
- “Behlül-i Dâna”, *Rehber Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, III, 316-317.
- el-Bustânî, Butrus, *Dâ’iretü’l-Ma’ârif; Dârü’l-Ma’rife*, Beyrut, ts., V, 643-645.
- Cezâyirî, ‘Abdurrızâ, *Bohlül-i Dâna*, Tahran 1380 hş.
- Çetin, Nihad M., *Arapça Metinler 1, (Metin Kısmı)*, İstanbul 1979, s. 8-9.
- Çiftçi, Hasan, *Klâsik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Ankara 2002, s. 47, 90-95, 102, 256.
- Debbağoğlu, Ahmet, “Behlül Dâna”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1977, I, 378.

- Dikmen, Mustafa, *1001 Nükte*, İstanbul 2009, s. 11, 21-22, 222-223.
- Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, nşr. 'Abdülhüseyn Nevâ'î, Tahran 1336-1339 hş., s. 637-638.
- el-Hânsârî, *Ravzâtü'l-Cennât*, nşr. Eseddullâh İsmâ'îliyân, Tahran 1390, II, 145 vd.
- İbn 'Abdirabbih, *Şarlatanlar, Deliler, Cimriler ve Asalaklar Kitabı*, Türkçesi: Erkan Avşar, İstanbul 2004, s. 35.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, I, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1982, s. 394-395.
- İbn Şâkir el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, nşr. İhsân 'Abbâs, Beyrut 1973, II, 228-231.
- İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, nşr. Mahmûd Fâhûrî-Muhammed Kal'acî, Halep 1390/1970, II, 516-518.
- _____, *Zekiler Kitabı*, Türkçesi: Enver Güneç, İstanbul 1998, s. 200-201.
- İvgin, Hayrettin, *Deli Görünüşlü Akıllı Behlül Dâneninde*, Ankara 2005.
- _____, "Nasrettin Hoca ile Behlül Danende'nin Kişilikleri ve Latifelerinin Nitelikleri", *21. Yüzyılı Nasrettin Hoca ile Anlamak, Uluslararası Sempozyum*, 8-9 Mayıs 2008-Akşehir [henüz basılmamış tebliğ].
- Levend, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, 4. baskı, İstanbul 1984, s. 148-149.
- Macdonald, D. B., "Bühlül", *İA*, II, 830-831.
- Mahmûd Himmet Kirmânî, *Mâcerâhâ-yi Bohlül-i 'Âkı*, Kum 1385 hş.
- Marzolph, Ulrich, *Der Weise Narr Buhlül*, Wiesbaden 1983.
- _____, "The Making of a Legend Literary Sources on Behlül-e Dana", *Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler*, I, haz. F. Halıcı, Ankara 1985, s. 549, 553.
- _____, "Bohlül", *Encyclopaedia Iranica*, London 1990, IV, 319-320.
- _____, "Buhlül", *Encyclopaedia of Arabic Literature*, ed. Julie Scott Meisami and Paul Starkey, London-New York 1998, I, 160-161.
- _____, "Der Weise Narr Buhlül in den modernen Volksliteraturen der islamischen Länder", *Fabula*, 28 (1987), s. 72-89.
- Ma'sûm 'Alî Şâh, *Tarâ'iku'l-Hakâ'ik*, nşr. Muhammed Ca'fer Mahcûb, Tahran 1339 hş./1960 vd., II, 305.
- Mevlânâ, *Mesnevî ve Şerhi*, şerh eden: Abdülbâki Gölpınarlı, 2. baskı, İstanbul 1985, III, 221 vd.
- Monferid, Efsâne, "Bohlül", *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, B/IV, Tahran 1377 hş., s. 834-837.

- Muhsin el-Emîn, *A'yânü's-Şî'a*, nşr. Hasan el-Emîn, Beyrut 1406/1986, III, 617-623.
- el-Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Terâcimi's-Sâdeti's-Sûfiyye*, nşr. 'Abdülhamîd Sâlih Hamdân, Kahire, ts., I, 375.
- en-Neysâbü'rî, Ebu'l-Kâsım, *Akıllı Deliler Kitabı*, Türkçesi: Yahya Atak, İstanbul 2002, s. 109-120.
- Niyâzmend, 'Abdullâh, *Latîfehâ ve Hikâyât-i Şîrîn-i Bohlûl-i 'Âkıl*, Tahran 1372 hş.; Pişaver 1378 hş./1999; 2008.
- Onay, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, haz. Cemâl Kurnaz, İstanbul 1996, s. 136-137.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 13. baskı, İstanbul 2004, s. 62.
- Sadr, 'Alî Âkâ, *Bohlûl-i 'Âkıl*, Tahran 1343 hş./1964.
- Sahabe'den Günümüze Allah Dostları 3: Hilyetü'l-Evliyâ-Sıfatü's-Safve*, çev. Said Aykut v. dğr., İstanbul 1996, s. 384-387.
- Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, Türkçesi: Yaşar Keçeci, İstanbul 2000, s. 28.
- Serkîs, Yûsûf Elyân, *Mufcemü'l-Matbû'âti'l-Arabiyye ve'l-Mufarrebe*, Kahire 1346/1928, I, 597.
- Seyidov, Nureddin, *Behlul Danende Latifeleri*, Bakü 1979.
- Sezgin, Fuat, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, Leiden 1967, I, 636-637.
- Şa 'rânî, İmâm, *Velifler Ansiklopedisi-et-Tabakatü'l-Kübra*, trc. Abdülkadir Akçiçek, İstanbul 1986, I, 222-223.
- Ş[emseddîn] Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, İstanbul 1889/1316, II, 1420.
- Şimşek Selami, "Mevlânâ'da Mizah ve Nükte", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Mevlânâ Özel Sayısı, sy. 14 (Ocak-Haziran 2005), s. 528, 531.
- Tehrânî, Mâzyâr - Rahîmîzâde, Pejmân, *Mâcerâhâ-yi Bohlûl*, Tahran 1379 hş.
- Tunç, Talha, *Manisa Masalları Üzerine Bir Araştırma*, dan.: Halil Altay Göde, Yüksek Lisans Tezi, S. D. Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2008, s. 260-261.
- Türkmen, Fikret, "Anadolu Mizahında Bazı İnan ve Arap Kökenli Mizah Tipleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, I (1996), s. 4, 6.
- et-Tüsterî (eş-Şûşterî), Nûrullâh, *Mecâlisü'l-Mü'minîn*, Tahran 1365 hş., II, 14-20.
- Uludağ, Süleyman, "Behlül", *DİA*, V, 351-352.
- _____, "Behlül-i Dâna", *DİA*, V, 352-353.

- Uysal, Ahmet E., "Behlül Dâna Fıkralarının Türk Halk Edebiyatındaki Yeri", *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1974*, Ankara 1975, s. 177-187.
- Walker, Barbara K., "Behlül Dane: Child's Play, Saint's Way", *Erdem*, Aydın Sayılı Özel Sayısı-II, c. 9, sy. 26 (1996), s. 809-819.
- Walker, Warren S. - Uysal, Ahmet E., *More Tales Alive in Turkey*, Lubbock/Texas 1992, s. 238-247.
- el-Yâfi'î, *Ravzu'r-Reyâhîn*, Kahire 1315, s. 33, 48.
- Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul 2008, s. 139-141.
- Zavotçu, Gencay, *Divan Edebiyatı, Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 58.
- ez-Zehabî, *Mizânü'l-İtidâl*, nşr. 'Alî Muhammed el-Bicâvî, Mısır 1382/1963, I, 355.
- ez-Zirikli, *el-A'lâm*, nşr. Züheyr Fethullâh, 8. baskı, Beyrut 1989, II, 77.

Kısaltmalar

- DİA* : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, I- , İstanbul 1988- .
- EI¹* : *The Encyclopaedia of Islam*, I-V, First Edition, Leiden 1908-1936.
- EI²* (İng.) : *The Encyclopaedia of Islam*, I-XII, New Edition, Leiden 1960-2005.
- GAL* : Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, I-II, Leiden 1943-1949; *Suppl.*, I-III, Leiden 1937-1942.
- İA* : *İslâm Ansiklopedisi*, I-XIII, İstanbul 1940-1988.
- JRAS* : *Journal of the Royal Asiatic Society* (London).
- TDK* : Türk Dil Kurumu (Ankara).
- ZDMG* : *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (Leipzig-Wiesbaden).